

Павло
Загребельний

ДУМКИ НАРОЗХРИСТ

1974-2003

Видання друге,
доповнене

КИЇВ
Університетське
видавництво
ПУЛЬСАРИ
2008

ББК 84.4УКР6
З-14

Не вперше видатний український прозаїк звертається до жанру публіцистики. 1998 року вийшла його книжка "Думки нароzxрист". У новому, доповненому виданні автор продовжує болісну й трепетну розмову про нашу історію й сьогодні, національну славу й сором, про те, що слід не тільки шукати дорогу до Храму, а й самому долучатися до його будівництва.

- © Загребельний П. А., 1977, 1994, 1998, 2004, 2008
- © Михайличенко Н. В., художнє оформлення, 2008
- © Видавничий дім "KM Academia", 1998
- © Копань Л. Ю., вступне слово, 2008
- © Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2008

ISBN 978-966-2171-06-8

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ РОЗУМУ Й ТАЛАНТУ

Понад двадцять років тому в розмові з читачами, що відбувалася в Інституті літератури ім. Т. Шевченка, Павло Загребельний на запитання — "Як ви розумієте вислів "письменницька мужність"? — відповів: "Іти попереду!" — І продовжив: "Особисто я насамперед назвав би іншу рису, потрібну в нашій професії,— незалежність розуму. Це найголовніше".

Розмова тривала довго, було багато гострих запитань (йшов 1987 рік!) і таких само гострих, часом несподіваних відповідей. А на завершення зустрічі письменник знову торкнувся теми мужності: "Але для того, щоб говорити [про все це], потрібні й мужність, і незалежність розуму. Треба бути громадянином".

Саме "незалежність розуму" є однією з визначальних чеснот одного з найталановитіших і найчитабельніших прозаїків сучасності. Кожен роман, кожна його книжка стає подією в інтелектуальному житті України — чи йдеться в ній про сучасність, а чи про сиву давнину. Справедливо вважаючи, що письменники упродовж століть досліджують проблему боротьби добра і зла, бога й диявола, а полем цієї боротьби є душі людські, П. Загребельний говорить: "Давайте запитаємо себе, чи припинилася битва за душі людські в наш час? Ні, відповідаю, не припинилася. Ось про це, більшою чи меншою мірою, всі мої писання. Так що тема у мене одна. Тільки розв'язую її на різному матеріалі".

Не знаю, чи вже підраховали бібліографи скільки оповідань, новел, повістей, п'єс, романів з'явилося з-під пера письменника, та й без математики знаємо — більш ніж доста. Феєричні розсипи сюжетів, образів, характе-

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ РОЗУМУ Й ТАЛАНТУ

рів, гострих думок. Він пише багато, розгонисто, й за це йому дорікає критика. Сам же Павло Архипович принципово ратує за прозу багатослівну, а не за телеграфний скоропис, за прозу, яка б демонструвала "казкове багатство слів, думок, душевних поривів".

У самого ж автора цих "слів і думок" стільки, що він не завжди може вбгати їх у рамки чергового художнього твору. Так з'являються його статті, есеї, репліки... Так 1998 року з'явилась і книжка "Думки наррозхрист". Невеличка за обсягом, але стільки в ній болючого, трепетного — про нашу історію, національну славу і сором, про віру. Адже, на його думку, слід не тільки шукати дорогу до Храму, як це стало модним казати після фільму Тенгіза Абуладзе "Покаяння", — "треба той Храм ще й збудувати самому".

Це нове видання засвідчує, що письменник Павло Загребельний, незважаючи на поважний вік, і далі невтомно будує Храм української культури й духовності.

Лариса КОПАНЬ

КРИЗЬ СВІТ АБСУРДУ

Інтерв'ю замість передмови

Він, як завжди, багато пише. Не спогади, не публіцистику, а, як і давніше, — художні твори. Саме з ними в сьогоднішній літературній ситуації якраз дуже стужно: майже всіх відомих письменників захопила круговерть політики, й часу для бідолашної літератури майже не зостається.

Його відставка з посади першого секретаря Спілки письменників України збіглася з початком реформ. З посади він попросився сам, і були на те дві причини. Перша — погіршало здоров'я (стало зовсім погано із зором), друга — ситуація в суспільстві докорінно змінювалася, і, хоч він ніколи не був ортодоксом-марксистом, людська гідність підказувала: в новій ситуації на авансцену мають вийти зовсім нові, ще не покривлені системою люди.

Відтоді Загребельний усамітнися і пише романи. Із цікавістю, інколи здивовано розводячи руки, спостерігає за метаморфозами колег... Не вірить у раптове прозріння.

З часу його відставки вже побачив світ роман "Безслідний Лукас", журнал "Київ" друкує новий, величезний (майже тисяча сторінок!) історичний роман "Тисячолітній Миколай", щойно завершено нову повість "Гола душа".

Отже, навряд чи варто сприймати Загребельного, як це зробила нещодавно одна газета, лише як колишнього першого секретаря Спілки: хоче того хтось чи не хоче, він письменник, який працює сьгодні.

Почали ми нашу розмову з його нового твору "Тисячолітній Миколай".

— Цей роман охоплює величезний відтинок історії. Починається з часів Володимира. Це перший великий розділ. Наступний — часи Хмельницького, про те, що було після Переяславської Ради. Третій розділ — голод 33-го. Тоді — війна, її закінчення, про те, що коїлося в Західній Німеччині. Потім герой повертається додому і вже починаються його мирні перипетії, і події розвиваються аж до перебудови.

У цьому творі — умовна, майже фантастична конструкція — всі події відбуваються з однією людиною, яка живе тисячу років. Розповідь ведеться від першої особи.

Паралельний сюжет — про брата головного героя, який несподівано навіть для себе самого зробив дивовижну кар'єру і доріс до одного з керівників республіки. А почалося все з того, що в шкільному драмгуртку він виконував роль Леніна в п'єсі Корнійчука "Правда". Після школи йому радили вчитися на агронома, та він сказав: "Ні! Райком комсомолу і сам Корнійчук дають мені рекомендації до Інституту культури!"

Вступивши до інституту, він там, звичайно, не навчався, бо як тільки дізналися про виконання ним ролі Леніна, його одразу ж обрали секретарем комсомольського бюро, потім секретарем комсомольської організації інституту, тоді секретарем обкому комсомолу. І пішло, пішло. Він нічого в житті не вмів, нічого не робив, ото лише в юності зіграв Леніна у "Правді", тоді у п'єсі Погодіна "Людина з рушницею" навчився гаркавити так, як Ленін гаркавив,— і це все...

— *Павле Архиповичу, скажіть, будь ласка, як Ви ставитесь до постаті Леніна тепер, коли портрет його вже малюється не тільки глянцевиими фарбами...*

— Я не належу до розкопувачів могил, хоч і пишу історичні романи, і, здавалося б, усе ж таки копаюся в тих могилах. Але я завжди намагаюся віднайти щось гідне. А просто проводити ексгумацію трупів для того, щоб потанцювати на кістках,— це не для мене.

Бачите, з Леніним яка історія. Ми маємо такий факт, що марксизм-ленінізм у радянській державі практично перетворено на релігію з усіма її атрибутами. До речі, в моєму романі "Тисячолітній Миколай" професор роздумує над тим, що це в нас за соціалізм, і приходить до висновку, що він — інквізиторський... Соціалізм — це рівність. У нас і була рівність усіх перед небезпекою концтаборів, перед загрозою, перед смертю, так само, як і в часи інквізиції, всі були рівні перед вогнищем... Вітчизняний соціалізм мав усі прикмети релігії — поклоніння, заучування текстів, лише цього разу не релігійних, а "класиків"... Істинний Бог був підмінений Леніним. Коли б до Леніна ставилися нормально, як до політика, а не як до Бога, тоді б і не було такого великого розчарування, яке є сьогодні. І не було б отих сцен вандалізму, коли бронзовому Леніну начіплюють на шию мотузку і показують це по телевізору.

— *Можливо, таке ставлення зумовлене публікацією документів, у яких санкціонуються репресії?..*

— Уже після XX з'їзду, коли було надруковано ряд робіт Леніна, раніше невідомих, ми дізналися про різні записки, розпорядження періоду радянського, де він писав, що треба вішати, розстрілювати на місці... Розумієте, ми ж усе це читали і начебто не помічали... Цар після себе не залишив стільки записок — "вешать, расстреливать"... Він був розумніший. І хитріший: цим займалися генерал-губернатори, шеф жандармів. Звичайно, лист, в якому пролетарський вождь наказує нищити священнослужителів,— це страшний документ. Виправдання за це не може бути ніякого.

— *Кров завжди лилася річкою, та лише не в таких масштабах. Двадцяте століття взагалі чи не найкривавіше в історії?*

— У XX столітті відбулися страшні події. Доведено до досконалості техніку вбивання людини. Скажімо, наприкінці дев'ятнадцятого століття інженер Максим

винайшов кулемет. Цього ж кулемета не було ще в ХІХ столітті! А що таке цей станковий кулемет? Це машина, яка вбиває людей... Уся перша світова війна, вся громадянська війна протрималися на цьому кулеметі. І він же був не лише в російській, а майже в усіх арміях світу. Винайдено бомби, винайдено літаки, з яких ті бомби кидати. Масштаби вбивання людей побільшали в тисячі разів. І все це — двадцяте століття.

Звернімося до історії. Льодове побоїще. Олександр Невський православною церквою зарахований до святих, бо він розбив псів-рицарів на Чудському озері. А знаєте, скільки було тих рицарів? Було їх усього 147 чоловік. Росіян теж було небагато — десь близько трьох сотень. Сімсот років ця битва гримить у нашій історії. Ще приклад. Александр Македонський ганяв усіх перських царів по Азії аж до Індії. Яке в нього військо було? Думаєте — 100 тисяч? Ні! Лише кілька тисяч. За радянського періоду часто стверджували: "Царі криваві! Повісили декабристів..." І ось Солженіцин написав "Архипелаг ГУЛАГ". Він користувався величезними архівними матеріалами, і твір його, крім усього, ще й значна наукова робота. Так ось, Солженіцин дослідив, що за все дев'ятнадцяте століття у царській Росії страчено трохи більше ста чоловік. У Радянському Союзі лише за п'ять хвилин у 37-му і 38-му роках страчували тисячі. У той самий час, коли ми спустимося нижче, на кінець ХVІІ, початок ХVІІІ століття, до Петра Першого, то побачимо там моря крові. Сам Петро стояв на лобному місці і сокирою відрубав голови. Навіщо йому було рубати ті голови?! У державі, звичайно, знайшлися б охочі... Ні, відрубав сам!

— *Це речі, які не можна пояснити логікою.*

— Літописці пишуть, що, мовляв, Петро був такий енергійний і справний діяч, що сам хотів спробувати все — він і мореплавець, і столяр, і... кат.

Коли Петро придушив повстання стрільців, то наказав повісити їх на зубцях кремлівської стіни. "На кожному зубці — по стрельцу..." Спробуйте порахувати, скільки зубців навколо Кремля. І на кожному висів стрілець.

І при Іванові Грозному відбувалися страшні події. А в часи Батия, коли йшли татаро-монголи на Русь?.. Вони ж вбивали просто всіх, вирізували цілі села, міста. Найцікавіша річ, що татари, на відміну від більшовиків, щадили священиків.

— *Павле Архиповичу, Ви систематично вивчали історію. Чи заглиблювалися в якийсь період, коли вже працювали над романом?*

— У мене регулярна освіта — я закінчив університет. Я навчався дуже добре. Навчатися тоді, в 1946—1951 роках, було непросто: після війни багато бібліотек не вціліло.

Власне, я завжди навчався добре. І в селі, ще до війни, коли умови були ще гіршими. Пригадую, як "Пригоди Гекльбері Фіна" я попросив у товариша лише на одну ніч, а вранці він уже прийшов, щоб забрати книжку, хоч вона йому й була не потрібна, вона в нього просто лежала... Отже, прочитати я змушений був за одну ніч. А вночі мачуха (моя мати померла, коли я був зовсім малий) кричить: "Гаси каганець!" Ось такі були суперечності. Очевидно, цей спротив проти самого оточення навчив мене хапати знання де тільки можна з максимальною швидкістю і неймовірною настирливістю... Бо якби я ріс, скажімо, в розкоші чи в якихось гарних умовах, то, очевидно, був би іншим.

Отже, історію регулярно я вчив в університеті. Звичайно, тоді я знав її не так ґрунтовно. А коли пишеш роман, то вже поглиблено вивчаєш якийсь конкретний період.

— *Чи допомагає в цьому художня література?*

— Майже ні. В основному вивчаю архівні матеріали. Свої перші романи я написав про Київську Русь,

і на той час не було про цей період жодного роману. Майже не було навіть наукових праць. Матеріал доводилося збирати по крихітці.

Така сама історія була і з "Роксоланою". Але перед тим, як її написати, я став майже мусульманином: вивчив Коран, вивчив закони шаріату. Цілих два роки "входив" у систему їхнього вірування, їхнього світосприйняття, побуту, життя. Частково на власному досвіді знав побут, бо свого часу навчався у Фергані. Щоб написати такий роман, треба було в мусульманство вникнути. Це було непросто, бо я вихований у душі все-таки християнської моралі. Я народився в селянській сім'ї, мене хрестили, і, коли я був малим, мої тітки водили мене в церкву. Потім, звичайно, пройшов через оцю маразматичну систему заборони — піонерську, комсомольську, а потім і партійну... І все-таки я намагався бути незалежним, бо не сприймав ці заборони так гостро. Нині я дивуюся "оцим", які лише сьогодні, коли дозволили, наввипередки почали цитувати священні тексти. Я, наприклад, роман "Диво" написав майже тридцять років тому, і там абсолютно вільно цитую і Біблію, й інші священні тексти.

— *Кажуть: не такий страшний чорт, як його малюють.*

— Звичайно. Ось, приміром, уся "Роксолана" зіткана на Корані, теж начебто тоді забороненому, та й його цитував...

Але ж тепер Загребельний не рветься на телебачення, не б'є себе в груди, і не читає проповідей. Я сиджу і мовчу. А ті, що тоді оспівували лише Маркса і Леніна, тепер цитують тільки святе письмо. Той журналіст, який 20 років потрясав з екрана репортажами про силосування, про те, як гарно дояться соціалістичні корови і які гарні постанови ухвалювала партія по сільському господарству, сьогодні говорить лише про пророка Даниїла й апостола Павла... Це якийсь ідеологічно-заробітчанський цинізм.

— В українському літературному контексті просто вражає Ваша працездатність. Українські письменники, а тому й читачі, звикли, що це лише там, на "дикому Заході", письменники пишуть багато, приміром, Айзек Азімов написав більш ніж 300 романів. А тут, в Україні, всі знають, що письменники пишуть повільно (дуже повільно!), і те, що Загребельний щороку друкує величезний роман, — багато кому здається просто фантастикою. Такої плодovitості українська література ще не знала.

— Тут, очевидно, має значення те, що я народився і виріс у селі. А там усі люди трудяться страшенно багато. І праця там примусова. Зобов'язує працювати худоба, земля...

А як працюють письменники Заходу? Майже всі вони неймовірно працюючі. Якщо це романіст, то він же пише не тільки романи, я й якісь статті, есе, виступає по радіо. Ну, звичайно, він не ходить на партійні збори, не галасує на мітингах, майже не дає інтерв'ю, його не обирають ні в які ради...

Я, скажімо, добре знайомий з багатьма американськими письменниками. Особливо гарні стосунки маю з Джоном Апдайком. Позналилися ми в Києві. Він не захотів мати офіційних зустрічей, і ми з дружиною запросили його до себе на сніданок. А потім, коли я бував в Америці, то завжди з ним зустрічався.

Джон Апдаjk — професіональний письменник. Він живе з літературної праці. Там, на Заході, це дуже важко. Хіба що треба бути письменником вельми популярним. Так ось Апдаjk пише твори-бестселери, і вони йому щось приносять... Але з романів він не має такого заробітку, як з оповідань, які раз на місяць друкує в журналі "Нью-Йоркер". І за них він має більші гонорари, ніж за свої великі й популярні романи, бо "Нью-Йоркер" — журнал дуже високотиражний. Але, крім того, Апдаjk ще й співпрацює з радіо, з телебаченням, хоч там на телебачення пробитись дуже важко. Якось я три місяці жив у Америці, і телевізор

у мене був увімкнутий постійно, але жодного письменника на екрані я не побачив.

— Це, взагалі, цікаво — порівняти життя українського і американського письменника, журналіста, бо сьогодні багато хто з людей не найталановитіших на всіх перехрестях репетує про ринок, щоб перейти до нього якнайшвидше, негайно. Та, певно, дуже мало хто з них замислюється над тим, що б вони (особисто!) робили, якби вже сьогодні раптом сталося те, чого вони так домагаються. Ринок — це шанс для того, хто вміє і може добре працювати. Я переконаний, що, якби українські письменники, журналісти мали більше інформації про життя західних колег, уже сьогодні ситуація в нас була б зовсім іншою: багато хто позбувся б ілюзій і почав би напружено працювати.

— На Заході життя для письменників жорстоке, і воно змушує їх напружено працювати. Вважаю, що я теж написав небагато і виправдовуюся перед собою тим, що, мовляв, усе життя, окрім писання, обіймав ще й якісь посади — працював у редакції, у Спілці письменників.

— Після того, як Ви подали заяву про звільнення з посади першого секретаря, Ви майже не буваєте в Спілці, на літературних вечорах.

— Я не був навіть на з'їзді письменників. Останнім часом у мене дуже погано із зором, і тому важко мені бувати серед багатолюддя, можу когось не впізнати — людина образиться. Сподіваюсь, що операція, яка буде незабаром, поліпшить становище. Але, крім того, у мене є й моральні переконання, що на жодні збори, на жодні з'їзди я тепер уже не піду. Сьогодні я вважаю, що вся моя адміністративна робота — це втрачені для творчості роки. Так сталося, що я працював для якоїсь ідеї, щось хотів зробити (і я, до речі, дещо зробив, вважаю, що багатьом талановитим людям допоміг), а з іншого боку — я жив у якомусь світі абсурду. Ось моя нова річ "Гола душа" — це

повість абсурду. Колись дуже давно на Заході з'явився театр абсурду, він був зв'язаний з іменами драматургів Йонеско та Беккета. Спочатку всі посміхалися — о, це, мовляв, справді абсурд! — А потім здивилися й визнали, що не такий-то вже й абсурд: це наше життя таке безглузде... Люди спочатку написали, а вже потім переконалися, що життя й справді абсурдне, а ми прожили в цьому абсурді, а тепер ось я написав повість. І як перечитав я її після друкарки, мені стало моторошно — це ж ми жили в такому світі. У цій повісті я показую даму, яка 20 років керувала в Україні культурою. По-перше, навіщо культурою керувати?.. Як можна керувати мною, щоб я написав роман? Як можна керувати Миколою Вінграновським, щоб він написав вірш? Цього вірша може написати лише Вінграновський і більше ніхто на світі... Нехай би навіть зібралися всі армії світу, всі генерали, всі президенти... і навіть Борис Олійник, — вони не напишуть такого вірша, як Вінграновський. Отже, як можна ним керувати?.. Сковорода сказав: "Не вчи яблуню родити яблука, краще відгороди її від свині". Але навіть за яблунею садівник ще може доглядати, зробити їй щеплення. Якщо ж письменника почнуть підрізувати... А це відбувалося. Й керували цією нашою бідною культурою й літературою — якби ж хоч письменники, композитори, художники, а то — зовсім випадкові люди, яким було однаково, чим керувати.

Працюючи колись у дніпропетровській обласній газеті, я зустрів там директора видавництва, який перед тим був директором пивного заводу. Я думав, що таке трапляється лише в областях. Але, коли потім переїхав до Києва, побачив, що тут ще більший парадокс — людина, яка була зоотехніком, керує ідеологією. У Москві міністр культури за фахом — хімік...

І я ось уявляю, якби цю повість надрукувати у Франції чи в Америці... Тим людям важко було б збагнути: навіщо такі потуги — керувати культурою. А по-

тім... Це ж важко навіть уявити, скільки установ "керувало" культурою — ЦК партії, Рада Міністрів, Міністерство культури, профспілки. А якщо письменник у комсомолі, його "спрямовував" ще й ЦК комсомолу. Всі повчали — виносили догани, знімали з роботи, призначали на роботу... Багатьом, напевне, запам'ятався такий випадок. Коли Черненко обрали Генеральним секретарем і наша преса вийшла з повідомленням про позачерговий Пленум ЦК, у журналі "Дніпро" при вклеюванні цього додатка випадково переплутали й надрукували портрет Черненко "догори ногами"... За це редактора журналу зняли з роботи. Директора видавництва "Молодь" теж зняли... А це ж була просто технічна помилка... У Коротича у "Всесвіті" теж Черненко був надрукований "догори ногами", але Коротичу пощастило — його не зняли...

До тих людей, які в ті страшні роки працювали в мистецтві, не варто ставитися сьогодні зневажливо.

— *Павле Архиповичу, скажіть, будь ласка. Вам, очевидно, було дуже нелегко, коли Ви пішли зі Спілки й усамітнилися, бачити, як деякі колеги, які ще вчора чи не найбільше славили режим, сьогодні з аварійною швидкістю міняють маски й знову виходять на сцену вже для спектаклю іншого.*

— У мене характер трохи нестандартний. Ви ж знаєте, зі Спілки я пішов добровільно. І не було в мене за нею жалю — за тими президіями, суєтою і штовханиною за місця в них, за всілякими так званими почестями, бо які можуть бути почесті для письменника? Найбільша почесть — це коли його книжку читають! Я сам себе так виховав, і так живу й зараз. Тому тієї зміни в житті особливо не відчув. Я знаю багатьох колег, які вже давно стали відомими, але вони так чіпляються за всі ці президії, за трибуни, що я просто дивуюся. Все це суєта, непотріб...

Від того, як поводяться сьогодні декотрі мої колеги, я далеко не в захваті: святе діло — творення

Української держави — твориться інколи руками нечистими... Безперечно, я теж міг би виступати на мітингах (і думаю — не найгірше), говорити щось з телеекрана, по радіо. Та я не робитиму цього. Краще час, що його відміряно мені долею, писатиму. Повірте — користі буде більше.

— *Ось ця незалежність, яка допомагає Вам сьогодні "тримати форму", очевидно, зв'язана з Вашим походом-женням.*

— Я народився на Полтавщині, в селі Солошиному Кобеляцького району, над Дніпром. Це козацьке село. Воно було на кордоні земель Війська Запорозького і царської імперії. І на цьому кордоні зібралися люди, що втікали як з одного, так і з іншого боку. Це було гігантське село, тягнулося воно 15 кілометрів уздовж Дніпра, і населяло його десять тисяч людей. У селі майже не повторювалися прізвища. Це теж свідчило про те, що люди туди збігалися. А коли люди збігаються, то вони, як правило, незалежні, бо кожен із них утік — хто від пана, хто від хама, хто від переслідування, хто від неправди...

Моє село — це своєрідна українська Америка. Бо що таке Америка? Це теж скупчення втікачів і незалежних...

Серед таких людей я народився і виріс, пережив колективізацію, голод 33-го року... Ці люди дуже бідували, але в душах їхніх була незалежність. Це, очевидно, передалось і мені.

Під час війни дуже важко склалася моя доля. 1942 року потрапив у фашистський полон і був там два з половиною роки. Там я бачив страшніше, ніж події 1933 року, хоч голод зачепив мене дуже сильно: я помирав, і всі наші сусіди вимерли... Голод — один урок життя, концтабір — наступний... Я побачив справжню ціну людині, побачив людську велич і людську ницість. Зрозумів — де суєта, а де справжні цінності... Моя біографія — голод і війна — до 21 року

сформували мій характер як характер незалежний. Незалежність — це найдорожче. Я сповідував її завжди, і ніколи ні перед ким не схилявся. Схилявся лише перед визначними особистостями і перед людьми, які щось уміють робити, які мають неабиякий розум, які знають честь. А на решту дивився, як кажуть, з резервом...

— *Зі Спілки Ви пішли самі, але ж потім удари були вже "по уходрящему".*

— Статтю Бориса Олійника у московській газеті "Советская культура" проти роману "Я, Богдан" сприйняв як удар у спину. Пушкін казав колись про поетів: "Среди детей ничтожных мира,— быть может всех ничтожней он". На жаль, багатьох українських письменників це стосується прямо. Багато хто з них не є людьми високих моральних якостей. Вони часто повчають — як треба жити і дуже часто не вміють самі... І тому для мене була велика полегкість, коли я пішов зі Спілки. В усякому разі дві речі я вже не зобов'язаний робити — читати графоманів і тиснути руку негідникам.

— *Чи не було такого, що, коли Ви були першим, довкола було багато людей, а потім, коли пішли зі Спілки, дехто відвернувся, бо вже треба було запобігати перед іншим начальником. Так завжди буває: коли в тебе успіх або коли ти при владі, всі липнуть як мухи на світло. А потім — людина часто самотня. Хоч така ситуація теж має свої переваги, бо, як лакмус, висвітлює людині істинну картину того, хто є хто.*

— Я дуже добре це розумів ще коли працював у Спілці. У мене не було лакуз. Я ніколи не заохочував підлабузників. Скажімо, не знайти жодного редактора, жодного критика, якого б я просив написати про мене рецензію. А у нас же більшість письменників організовують на себе рецензії. Тому, коли я пішов, зі мною такого різкого переходу не було.

А ті письменники, з якими я познайомився дуже давно, як тільки приїхав до Києва, ті особисті стосунки пройшли зі мною через усе життя. На жаль, так трапилося, що кілька дуже близьких моїх друзів рано померли. Моїми друзями були Михайло Чабанівський, Василь Земляк, Діодор Бобир. Коли я тільки приїхав до Києва і ще не мав де жити, мені дав притулок Борис Комар. Ми з Комаром досі дружимо.

Дуже рано, ще до того, як я переїхав у Київ, ми познайомилися з Олександром Сизоненком. Ми дружимо з ним ось уже сорок років. І незалежно від того, чи я був першим секретарем, чи ні, це на наші стосунки не впливало. І потім, я вам скажу, що в письменника, який працює так, як я, у нього майже немає вільного часу. Час найдорожча річ. Втрати часу найстрашніші, бо непоправні. А я все життя дуже багато працюю. До того ж, у мене сім'я. Ми з дружиною виростили двоє дітей і четверо внуків. Ми самі їх ростили: у нас не було жодних помічників. Зараз моя донька живе в Москві. У неї троє дітей. Син — у Києві. Він кандидат економічних наук. Виростити цих дітей було нам непросто.

І хоч із часом справді було дуже сутужно, однак во знаходив час і для друзів.

Так що всі ці взаємини між письменниками — це звичайні людські взаємини... Щоправда, вони загострюються тим, що навіть найгірший письменник — то все-таки особистість, і особистість не проста. А що вже казати про великого письменника?.. Скажімо, я досить близько був знайомий з Малишком. Ми кілька років жили в селі Плюти, і наші хати були поряд. І я бачив, яка це була складна людина. У побуті його не міг витерпіти ніхто. І талановитий, і оригінальний, і цікавий, але разом з тим мав отакі неймовірні протиріччя. У Плютах стояла з одного боку дача Корнійчука, а з іншого — хата, в якій мешкав Малишко. Вони були людьми абсолютно різними. Корнійчук "фор-

сив" машиною, завжди в піжамі ходив по пляжу. Брав 12 спінінгів, сідав на свій човен, зроблений спеціально для нього на київському заводі "Ленінська кузня", їхав і ловив рибу. А Малишко весь горів, ночами читав, потім писав, тоді все кидав — і теж ловив рибу, потім грав у карти.

— *Павле Архиповичу, часто творча людина, коли вона навіть оточена юрбою тих, хто клянеться їй у своїй любові, почувається самотньою.*

— Гадаю, що це відчуття є в кожній творчої людини. Воно супроводжує тебе неодмінно. Але це прекрасна самотність. Вона нагадує мені довічну працю в полі. Людям прямолінійного мислення видалося замало плодів од такої, сказати б, індивідуальної діяльності. Так запанував у нашій робітничо-селянській державі психоз колективізму. Трудові колективи як основа радянського суспільства, про що записано навіть у брежневській конституції. Колективне керівництво... Колективізм у науці. Колективне виховання дітей... Нарешті, сумнозвісний колективний обробіток землі, який поставив нас над прірвою перманентного голоду. Ще нікому не вдавалося розмежувати колектив і натовп. Не вдалося і нам. Звичайно, ти самотній у своїй роботі, коли сидиш над романом, писати який доводиться інколи кілька років. Скажімо, оцей, поки що останній, роман "Тисячолітній Миколай" я писав рівно три роки. О, раніше я писав значно швидше! І ось зі мною живе дружина. Я півдня сиджу й пишу. У цей час зі мною не можна поговорити, до мене небажано заходити... І так усе життя. Так що тут не тільки ти самотній, а й самотня та людина, яка живе з тобою. І діти твої самотні, і друзі самотні... З іншого боку, окрім цієї самотності робочої, я ж усе життя десь працював, зустрічався з тисячами людей. І, здавалося, я вже так у все це втягнувся (а це як якась наркоманія), що довкола завжди люди, аплодисменти, потиски рук, телекамери... А ось тепер ці

зібрання, коли я буваю серед людей, мене пригнічують більше, ніж коли я сам.

— *Павле Архиповичу, у Вас така величезна продуктивність, — скажіть, будь ласка, як організований Ваш робочий день?*

— У мене ніколи не було чіткої організованості. Усе життя я мав абсолютно безладний побут, бо ніколи повністю не належав собі, а завжди залежав від якихось зовнішніх обставин.

За ці багато років я виробив свій стиль. Я, скажімо, сидів у Спілці, на всіляких засіданнях, висиджував на сесіях Верховної Ради, мешкав у готелях, їздив за кордон, де я тільки не був, але весь час у голові в мене однаково йде робота над моїм романом. Так добре, коли я зараз сиджу вдома і маю можливість усе, що спаде на думку, піти й одразу ж записати, а раніше це робити не завжди вдавалося. Тоді я дістав з кишені клаптик паперу, записував цю думку і знову ховав. Приходив додому і клав у папку. Так я робив чернетки до всіх своїх романів. Потім, коли цих чернеток збиралося кілька кілограмів, я вже починав відчувати, що далі тягти не можна — треба сідати й писати. Я брав відпустку за свій рахунок, сідав і день і ніч писав — працював по 16, по 18 годин на добу.

До істини кожен іде по-своєму. Видіння втіленого слова в усі часи від людей приховувалося, але пророкам і праотцям воно було відкрите і від них очікуване. Може, й від письменників?

*Бесіда з журналістом
Іваном БЕЗСМЕРТНИМ
записана 1991 року.*

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ

У поемі "Порожні люди" Нобелівського лауреата Томаса Стірнза Еліота є такі рядки:

Ми танцюємо перед кактусом,
Кактусом, кактусом,
Ми танцюємо перед кактусом
О п'ятій годині ранку
Між ідеєю та діяльністю,
Між задумом і дією.
Падає Тінь.

В початкових словах Еліот пародійно імітує англійську дитячу пісеньку "Ось так ми танцюємо довкола куща холодним морозяним ранком", відповідно до своїх поетичних замірів замінивши нейтральний "кущ" на філософськи-колючий "кактус".

Перекладачі зазвичай ідуть за Еліотом. Російський поет А. Сергеев: "Ми пляшем перед кактусом". Український поет В. Коротич (ще коли коли він був у Києві): "Обтанцюймо кактус колом". Відомий літературознавець з Варшави Флоріан Неуважний теж: "Оточимо колом кактус наш". І тільки поет з діаспори Вадим Лесич (США), хоч і відірваний долею від рідної землі, сміливо йде на заміну суто американських реалій до болю національно-українськими:

Ми крутимось кругом колючої груші,
Колючої груші, колючої груші,
Ми крутимось кругом колючої груші
О п'ятій годині ранку
Між ідеєю та дійсністю,
Між рухом та дією.
Падає Тінь...

Ох, ці колючки на дикій груші, і в терновім вінку на чолі Спасителя, і в малюнку на обкладинці виданої в Києві 1917 року "Історії українського письменства" Сергія Єфремова... Колючки й ідея, ідея і терновий вінок. Чомусь саме цей образ спливає на думку, коли знов і знов чуєш слова: "Українська ідея", "Національна ідея", "Українська національна ідея".

Не пощастило нам з цією ідеєю. В інших народів усе ніби гаразд, а в нас — ні. Зазнавала ця ідея пригод, переслідувань, обмов, осмішнень, заборон, і всю її історію можна б передати одним словом: "поневірня". Згадаймо імена Драгоманова, Липинського, Винниченка, Донцова.

Але про історію нехай інші. Надто, що сьогодні на Україні аж он скільки політологів, соціологів, правознавців, душознавців, самих тільки академій уже, мабуть, з півсотні або й ціла сотня, і вже навіть найнікчемніші поети супліки до редакцій підписують не інакше, як "поет-академік"...

Мені йдеться про своєчасність цього терміна, ба навіть більше: про його доцільність.

Словосполучення "Українська ідея", "Національна ідея" ще могли б бути доречні в часи Богдана Хмельницького, коли наш народ вів криваву національно-визвольну війну, і в часи пізніші, коли точилася боротьба за національне визволення на тих чи інших рівнях (державних, як у 1917–1918 рр., або партійно-групових, як у другій світовій війні і аж до 1950 р.). Але тепер, коли маємо незалежну Українську державу, національну державу, саме поняття "Українська ідея", як на моє переконання, стає анахронізмом.

Історичний досвід усього людства в ХХ столітті склався таким чином, що саме слово "ідея" відлякує і жахає. Так само, як у кінці слова "генерал" завжди похмуро тінню маячить слово "війна", в кінці кожної ідеї вгадується кров, цілі ріки й моря крові. Бо в ідеї неодмінно примусовість, брутальна сила, нетерпимість (хто не з нами, той проти нас), погноблення. Ми

ще не встигли оговтатися й спам'ятатися від великої радості — незалежної Української держави, — а вже на телевізійному екрані з'являється пісна постать так званого державного діяча, який заявляє, що для незалежної держави в нас немає потрібної людини, тому треба таку людину створювати. Слово сказане — полетіло та й нема. Але ось буквально сьогодні на сторінках наших газет поважні теоретики пишуть про український народ буквально таке: "політично слабкий і національно недозрілий народ". А тому, мовляв, уся державна робота повинна бути спрямована на створення "сучасної української нації".

Хотілося б запитати всіх цих теоретиків, як вони уявляють оте їхнє "творення". Але запитувати не хочеться. Народ є таким, який є, і "творити" його знову, обстругувати, обточувати, жбурляти в трибки державної машини — це не що інше, як гітлерівський "новий порядок" з юберменшинами і унтерменшами, з ножами довгих ножів, концтаборами і газовими камерами; це сталінська "перековка" з біломорканалами, соловками, голодомором, колимою, гулагами "от Москвы до самых до окраин" і "гекатомбами людських існувань" (Б. Пастернак).

Тому не слід дивуватися, що ідеї наприкінці ХХ століття — вже не запалюють, не кличуть, не ведуть, а тільки жахають, мов кам'яні й бронзові ідоли, порозставлювані на площах міст. Людина повинна служити не ідеї, а істині. Це її призначення, її свобода, гідність і велич. Вічні, самоочевидні істини, на відміну від політичних ідей, не примушують, а переконують нас. Істина єдина і для людей, і для ангелів, і для богів. Ніхто не має монополії на істину, нікому не дано права "переробляти" й "перетворювати" людину, сотворену за образом і подобою Божою. Філософ Сенека ще дві тисячі років тому сказав: "Сам творець і зиждитель світу лише раз звелів, завжди підкоряється".

Скажуть: то що — нам не треба нічого національного? Чому ж не треба? Кілька років тому в московсько-

му журналі "Новый мир" академік Д. Лихачов виступив з розмірковуваннями на тему "О русском". Розмірковування, прямо скажемо, доволі шовіністичні й великодержавницькі, але мені тоді подумалося: чому ж ми не можемо ось так виступити в якомусь зі своїх журналів ("Вітчизна", "Дзвін",) з роздумами "Про українське"?

У перший повоєнний рік я навчався на філологічному факультеті університету, і ми проходили оповідання Олексія Толстого "Русский характер". Спробував би хто-небудь з українських письменників назвати тоді своє оповідання "Український характер", Сталін би з нього живцем шкіру здер!

Російський класик вдоволено вигукує: "Здесь русский дух, здесь Русью пахнет!" А в нас навіть у Шевченка тільки "Ух, ух, солом'яний дух" та у Франка "Дух, що тіло рве до бою", тобто дух позанаціонально-, наднаціонально-революційний, але ж не український!

Український характер, український дух, українська душа, українська гордість і гідність,— побачити це все, піднести, возвеличити. Невже цього не досить для творення історії!?

Я писав про київську княжну Євпраксію, про рогатинську попівну Роксолану. А ще хтось повинен неодмінно написати про Лесю Українку (досі написано — надто дрібне, поверхове), може, й про нашу сучасницю — Ліну Костенко. Усіх цих жінок-українок єднає дивовижна, сказати б, унікальна властивість, яку я б назвав: безперервність душі. Були в інших народів жінки героїчні, славетні, навіть великі (щоправда, великі здебільшого королеви та імператриці), але там — лиш епізод, спалах, миттєвість подвигу, як у Юдифі або у Жанни д'Арк, але ж не українська безперервність душі крізь роки, крізь життя, крізь віки.

Отож, варто лиш озирнутися, щоб побачити, серед яких людей ти живеш, до якого народу маєш честь належати.

І не треба рватися на Канарські острови або аж на Гаваї — досить сісти на трамвай і з центру Києва

доїхати до хутора Редьки та бодай постояти на порозі батьківської хати й побачити на небі зорі, що зазирали колись до твоєї колиски.

У класика нової японської літератури Танідзакі Дзюнітіро є надзвичайно цікавий твір "Похвала тіні" (Європа, як відомо, спромоглася колись тільки на "Похвалу глупоті" Еразма Роттердамського). Дзюнітіро пише про японців: "Ми добровільно замикаємося в тінь і відкриваємо в ній притаманну їй красу, в нашій уяві незмінно присутня темнота чорного лаку, тоді як в уяві європейців навіть привиди малюються світлими".

Я читав про японську тінь і мимоволі згадував наш український холодок. Не інтелігентський "затінок" (у Рильського: "В затінку крил жайворонка"), а шевченківський холодок ("воно сповитеє кричало у холодочку за снопом..."). Згадував холодок у жнива на степу і вдома за хатою під вишнями на ряденці або в сінях на свіжопомазаній долівці. Сім'я обідає довкола низенького турецького столика, і з-під лави біля стіни золотоококо визирають пахучі дині, а за лець одхиленими сінешніми дверима на твердій стежці від споришу аж шкварчить од сонця.

Мені здається, що українці споконвіку жили, як японці, не за законами добра і зла, а краси й істини. Тому їм така близька й зрозуміла чарівність простих речей. Вміти вдовольнятися малим. Не гнатися за синицею в небі. Не піддаватися спокусам, бо саме там джерело заздрощів уже не людських, а воістину диявольських.

У 1972 році в складі делегації України на Генеральній Асамблеї ООН я три місяці жив у Нью-Йорку. Звісно ж: музеї, театри, концерти, усі дива цього всевітнього мегаполіса і зустрічі, зустрічі, зустрічі... І кілька днів з професором-українцем, великим ученим, шанованим у всьому світі мовознавцем, і палкі намовляння-умовляння: приїхати на Україну, бодай на кілька днів, бодай туристом, там професора знають, високо цінують, пишатимуться і радітимуть його одвідинам. Тоді саме в нас Інститут мовознавства фото-

способом передрукував граматику Ужевича, яку академік Білодід назвав першою українською граматиною (XVI століття!). Я похвалився цим перед професором, але він пригасив мої захвати, зауваживши, що то граматика не української, а білоруської мови! (Як же не зміг цього роздивитися цілий академічний Інститут мовознавства?) Тоді я спробував звабити професора красою нашої землі, на що він відповів мені: "На Україні немає якихось особливих краєвидів. Я можу побачити щось набагато мальовничіше у Мексиці, в Латинській Америці, та й тут, у Штатах". А я подумав: може, й справді, мало екзотики в степах, у вишневих садках, вітряках над тихими балками, у широких плавнях і в тихому Дніпрі (який, щоправда, міг колись "ревіти й стогнати"), та зате вони для українського серця незамінні, в них і спогади, і уява, і надії, і, може, навіть вхід до раю не в Єрусалимі, а в наших степах, де колись співали скіфам фенікси. Чужий краєвид може вражати, зворушувати, приголомшувати, а рідний зачаровує тихим чаром. Хто сказав, що степи "пустоширокі"? Тут життям пронизано й наповнено кожную грудочку, кожне стебельце, кожен корінчик, не те що в диких камінних горах або навіть у лісах з їхніми таємничими нетрями. Нічого мудрішого за степ природа не створила. Тут простір і воля для всього: для сонця, для вітрів і дощів, для рослин і тварин, а для людини те, що для неї наймиліше, — роздолля.

Я мріяв знайти картину сучасного художника зі степом. Як у Васильківського. Але так і не знайшов. Допоки панував соцреалізм, художники малювали свинарок та доярок, а тепер на догоду спонсорам малюють щось то під мексиканців, то під африканців, то під французів, то під хунхузів. А на екранах кіно й телевізорів, у книжках (російські переклади з іноземних літератур, що продаються київськими "коробейниками") — леви, слони, жирафи, гангстери й арабські шейхи, вулкани і гомосексуалісти, пальми і зоряні корсари, — все так само чуже й далеке, як колись

для мене малого (роки НЕПу!) кокосове мило і зубний порошок "ТЭЖЭ" в чотирикутній синій коробці з намальованим на кришці білозубим негром.

Екологи (носії, сказати б, "зеленої ідеї") лякають: отруєна земля, отруєні води, отруєне повітря. Листя дерев тріпоче отрутою. Вогнища розсівають смерть.

А найстрашнішого й не помічають: отруєння духу.

В середині XVIII століття на крайній півночі Російської імперії, в Олонецькій губернії (береги Білого моря) служивий козак Кирша Данилов почув і записав дивовижні пісні, в яких розповідалося про київського князя Володимира-Ясне Сонечко, про Іллю Муромця, Микиту Добриню й Альошу Поповича, про Микулу Селяниновича, Вольгу Всеславовича, Дюка Степановича, Чурила Пленковича, Михайла Козарина. 1804 року збірник Кирші Данилова вийшов яруком. Протягом XIX століття П. Киреевський, П. Рибников, О. Гільфердінг, інші фольклористи записали ще безліч нових пісень (і варіантів). 1840 року фольклорист І. Сахаров запропонував для цих пісень термін "билини", академік Веселовський написав велику монографію, в якій зіставив "київські" билини з західноєвропейським епосом. Але нікому не вдалося знайти на Україні бодай натяку на існування цих давніх творінь. Як же так могло статися?

Тоді український вчений Михайло Максимович, а за ним і відомий історик Микола Костомаров висловили припущення, що київські билини зникли в народній пам'яті в XVII віці, коли нові бурхливі події спричинилися до створення іншого героїчного епосу: козацьких дум.

Як у Фрейда: "витіснення". Думи "витіснили" з пам'яті билини. Ось так, взяли всі і враз "забули".

Те, що ми вміємо забувати, бачимо на недавньому прикладі партійно-комсомольського активу, який співав тільки пісні Пахмутової та потайки слухав півки з Окуджавою, Висоцьким. А вже про "Ой, чий то кінь стоїть" або "За туманом нічого не видно" ніхто ніколи й не згадував.

Але партійно-комсомольський актив — це все-таки не весь народ, який у масі своїй усе пам'ятає і нічого не забуває. Тоді що ж? Може, ми й не українці взагалі? Може справжні українці (вцілілі) повтікали від татарської навали за далекі ліси аж до Білого моря, і там їх з їхніми билинами про Золотий Київ знайшли тільки у XVIII столітті? А ми — могли. Ми приїхали сюди в обозі Батисевої орди, бо завойовники завжди везуть за собою лакиз, блюдолизів, ложкамиїв, і хоч уже давно прошуміла орда і згасла слідом за обрами, та обози й далі котяться й котяться, і з висококолісних возів зістрибують бадьорі підтакувачі, чужі підхлібці, жваві підсакувачі, досакувачі, перескакувачі.

І це вже не я, Павло Загребельний, старий письменник, ветеран усіх воєн і всіх концтаборів, ветеран голодоморів, що давили Україну впродовж усього XX віку, не я тепер називаю тих, що не мають нічого спільного з українським, а молодий письменник Антін Мухарський (27 років, повість "Доба", вийшла в "Українському письменнику" 1995 р., редактор — Юрій Мушкетик):

"...Ать-два... Крокують хазяї життя. Володарі спільних підприємств та комерційних ресторанів. Предтечі мережі приватбанків та інвестиційних фондів. Королі турецьких джінсів, викуплених гастрономів... Ать-два... Офіційні дистриб'ютори, брокери, дилери, стайери, мікропроцесори, комп'ютери та оргтехніка. Ать-два... принтери, пінчери, дрібноотравчаті аферисти, палкі коханці, негоціанти..."

Ать-два... Крокує колона торгівців анашею, компакт-дисками, совістю, презервативами та чорним деревом... Три-чотири..."

Я б замінив тут хіба що слово "крокують", бо це калька з російського "шагают". А українською мовою просто: йдуть.

Щоправда, від того, що вони "йдуть", аніскілечки не легше. Тим часом —

Ми крутимось кругом колючої груші,
Колючої груші, колючої груші...

ЗМІСТ

<i>Лариса Копань.</i> Незалежність розуму й таланту	3
Крізь світ абсурду (<i>Інтерв'ю замість передмови</i>)	5
Ех егето в часи президентств Леоніда Кравчука і Леоніда Кучми. 1991 – 1995 рр.	20
Мова	30
На Вкраїні милій...	40
Національна ідея	48
Гріх найтяжчий	56
Храм	65
Битви	74
Переможці-побідники	82
Раби німі	89
Ворожда людська	98
Роксоланство	110
Золоте коріння	136
Великий, славний. Чи не дуже?	145
Три долі (Гоголь. Шевченко. Чехов)	155
Чарівна нитка Параджанова	196
Український шлях	211
Рабам не дають золотих відзнак (<i>Інтерв'ю замість післямови</i>)	230

Загребельний, Павло

З-14 Думки нарозхрист, 1974—2003 / П. Загребельний; вступ. слово Л. Копань.— 2-ге, доп. вид.— К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008.— 240 с.

ISBN 978-966-2171-06-8

Не вперше видатний український прозаїк звертається до жанру публіцистики. 1998 року вийшла його книжка "Думки нарозхрист". У новому, доповненому виданні автор продовжує болісну й трепетну розмову про нашу історію й сьогодення, національну славу й сором, про те, що слід не тільки шукати дорогу до Храму, а й самому долучатися до його будівництва.

ББК 84.4УКР6 + 63.4(4УКР)

ISBN 978-966-2171-06-8

9789662171068